

İnsan Haklarının Korunması Avrupa Birliği İçin Gerçekten önemli mi?

M. İlker Haktankaçmaz*

Özet: İnsan haklarının korunması konusu tüm dünyada olduğu gibi Avrupa Birliği için de en sorunlu konuların başında gelmektedir. Avrupa Birliği, her ne kadar insan haklarının korunması konusundaki kararlılığını tüm dünyaya deklare etmiş, bu doğrultudaki düzenlemeleri kendi yasal düzenlemelerinin parçası haline getirmiş ve bu konunun hem birlik içinde hem de dışında egemen olması için çeşitli araçlar kullanarak büyük çaba harcamış ise de insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerinden dolayı çok ciddi eleştirilere muhatap olmaktan kurtulamamıştır. Çalışmada Birliğin faaliyetlerine bu bağlamda yapılan lehte ve aleyhte değerlendirmelere bakılarak insan haklarının korunmasının Avrupa Birliği için önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, insan hakları, dış politika, Avrupa Birliği Anlaşmaları.

Is the protection of Human Rights really significant for the European Union?

Abstract: Protection of human rights, as it is for globally, is one of the major problematic issues for the European Union too. European Union, although declared its commitment on protecting of human rights, integrated the legal establishments related to this issue its own aquı and spent great effort to spread this principle within and outside the Union, is still not immune from severe criticisms because of its activity for protection of human rights. With this Study by analysing positive and negative evaluations made about the activities of European Union related to protection of human rights, the importance of this issue for the Union will be tried to be determined.

Key Words: European Union, human rights, foreign policy, Treaties of European Union.

Akademik yazında insan hakları kavramı çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Bunların bir kısmında insan hakları; “insanı insan yapan ve insanın sırf insan olarak herhangi bir şarta veya statüye bağlı olmadan doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli ahlaki değerler” (Başbakanlık, 2007: 14) şeklinde geniş biçimde, bir kısmında ise “bireylerin insan olmaları dolayısıyla sahip olduğu haklar” biçiminde kısaca tanımlanmıştır (Donnelly, 1982: 575).

Yaşanan pek çok acı olayın ardından insan haklarının korunması konusundaki gayretlerin somutlaştığı ilk temel belge İnsan Hakları Evrensel Beyanname (İHEB/*The Universal Declaration of Human Rights*-10.12.1948) olmuş ve

* Dr., İçişleri Bakanlığı, Mahalli İdareler Genel Müdürlüđu.

bundan sonra tüm dünyada bu hakların korunması en çok önemsenen aynı zamanda en sorunlu konuların başında gelmiştir.

Avrupa Birliği (AB)'nin insan haklarının korunması konusundaki kararlılığı tüm dünyaya ilan edilmiş ve AB'nin temel yasal düzenlemelerinde bu konuya yer verilmiş olmasına rağmen AB, insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerinden dolayı şiddetli eleştirilere muhatap olmaktan kurtulamamıştır.

Çalışmada öncelikle temel anlaşmalar çerçevesinde AB hukukunda insan haklarının korunması fikrinin ortaya çıkışı, hukuki altyapısı ve evrimi ele alınacak daha sonra AB'de insan haklarının korunması amacıyla kullanılan araçlar incelenecektir. Takiben AB'nin insan haklarının korunmasındaki faaliyetlerine yönelik lehte ve aleyhte değerlendirmelere bakılarak insan haklarının korunmasının AB için ne kadar önemli olduğu konusunda ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise konunun genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

AB HUKUKUNDA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI FİKRİNİN GELİŞİMİ

İnsan haklarıyla ilgili ilk temel belge 1948'de Birleşmiş Milletler (BM)'in Genel Kurulu'nda kabul edilen İHEB'dir. AB üyesi ülkeler diğer ülkelerle ilişkilerinde evrensel beyannamede ifadesini bulan ilkeleri her zaman göz önünde bulundurmuşlardır (King, 1999: 314). Zaten 1957 Roma Anlaşmasıyla başlayan Avrupa entegrasyonu da özgürlük ve demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve diğer temel özgürlüklerin korunması ilkeleri üzerine inşa edilmiştir (ec.europa.eu/comm, 2007).

Bununla birlikte 1990 öncesinde, AB'de, insan haklarının korunması konusuna özel önem verildiğini söylemek zordur. İnsan haklarının korunmasının AB'nin uluslararası kimliği haline gelmesi bakımından dönüm noktası 1990'lar sonrasındır (Smith, 2001: 202). Bu konuya 1990'lardan sonra AB tarafından çok daha fazla önem verilmesinin çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bunlar içinde en önemlisi Soğuk Savaş'ın sona ermesidir.

Soğuk Savaş döneminin siyasi müttefik ilişkileri, ulusal güvenlik ve dış tehdit algılamaları AB üyesi ülkelerin anayasalarında yer alan değerlerin istekle uygulamaya konulmasını engellemiştir. Ancak 1990'larda dünya siyaseti Sovyet Rusya'nın yıkılması ile büyük bir değişim sürecine girmiş, varolan iki kutuplu dünya düzeni sona ermiştir. Bu gelişmeyle birlikte insan haklarının korunması konusu uluslararası politikada daha fazla önem kazanmış, Batılı devletler daha büyük istekle insan haklarına saygı konusunun dış politikalarının özünü oluşturduğunu ilan etmeye başlamışlardır (İnan - Erdoğan, 2000: 215; Picken, 2001: 93; Smith, 2001: 18; King, 1999: 313).

Bu çerçevede AB'de insan haklarının korunması konusunun gelişiminin iki aşamada gerçekleştiği söylenebilir. İlk dönem daha çok üye devletlerin uygulamalarına odaklı ve bununla sınırlı olan 1985 yılına kadarki 'içe dönük' dönem-

dir. İkinci dönem ise 1990'lı yıllarda başlayan ve insan haklarının korunması konusunun AB müktesebatını oluşturan anlaşmalarda yer almaya, bu konuda somut adımların atılmaya başlandığı, üyelerin yanı sıra üye olmayan devletleri de kapsayan 'dışa dönük' dönemdir.

İçe dönük dönemde, AB hukukunu oluşturan anlaşmalarda insan hakları kavramına ve bu hakların korunmasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler bulunmakla birlikte anlaşmalardaki bazı hükümler AB hukukunda insan haklarının korunmasını amaçlayan ilk düzenlemeler olarak değerlendirilebilir.

Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşması (*Treaty Establishing the European Coal and Steel Community*-18.04.1951)'nda daha çok özel işletmeleri ilgilendiren konulara yer verilmiş, anlaşmanın 60 ve 69. maddelerinde uyrukluğa dayalı ayrımcılığı yasaklayan hükümler yer almıştır (*Treaty Establishing the European Coal and Steel Community*).

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Anlaşması'nda (*Treaty Establishing the European Atomic Energy Community*-17.04.1957) "Bilginin Yayılması" başlıklı 12 ve 13. maddelerinde yer alan ve Birliğe ait bilgilerden üye devlet ve kişilere doğrudan yararlanabilme hakkı tanıyan hükümler de bu kapsamda değerlendirilebilecek hükümlerdir (*Treaty Establishing the European Atomic Energy Community*).

Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması (*Treaty Establishing the European Economic Community*-17.04.1957)'nda insan haklarının korunması bakımından biraz daha ayrıntıya inilmiş ve malların, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımı, vatandaşlığa dayalı ayrımcılık yasağı ve ücrete dayalı kadın erkek ayrımcılığının yasaklanmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Anlaşmanın 48. maddesiyle işçilere üye devletler içerisinde serbest dolaşma hakkının verilmesi, 52. maddesiyle bireylere 'üye devletlerde yerleşme hak ve özgürlüğünün getirilmesi', 59. maddesiyle bireylere ulusal mevzuata uygun olmak kaydıyla serbest meslek faaliyetlerine girme ve icra etme, şirket kurma ve idare etme haklarının tanınması, 67. maddesiyle sermayenin serbest dolaşımı ilkesinin benimsenmesi ve 119. maddesiyle aynı işte çalışan kadın ve erkek işçilere eşit ücret verilmesinin sağlanması ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanması (Bozkurt vd., 2001: 247, 206; Tekinalp - Tekinalp, 2000: 740; *Treaty Establishing the European Economic Community*) bu çerçevede getirilen düzenlemeler arasında sayılabilir.

1 Temmuz 1987 yürürlüğe giren ve yukarıda değinilen üç anlaşmada, ki bunlar kurucu anlaşmalar adıyla da anılmaktadır, değişiklikler yapan Avrupa Tek Senedi Anlaşması (*Single European Act*-29.06.1987) Birlik hukukuna insan hakları açısından önemli yenilikler getirmiştir. Bu açıdan anlaşmanın başlangıç bölümünde "başta özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet olmak üzere, üye devletlerin anayasalarında, yasalarında, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Ko-

runmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (AİHS/*European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*-04.10.2010)'de ve Avrupa Sosyal Şartı (*European Social Charter*-18.10.1961)'nda tanınan temel haklar üzerinde demokrasiyi geliştirmek için işbirliği yapma konusundaki kararlılığın çok açık bir biçimde ifade edilmiş olması önemlidir. Senet'le ayrıca Avrupa Parlamentosu (AP)'nun yetkileri arttırılmış ve Birliğin karar alma mekanizması yeniden düzenlenmiştir (*Single European Act*).

İnsan haklarının korunması konusunda AB'nin 'içer dönük' dönemini karakterize eden yukarıdaki anlaşmaların aksine Avrupa Birliği Anlaşması (AB Anlaşması/*Treaty on European Union*- 07.02.1992)'nın, AB'nin insan haklarının sadece kendi içinde değil uluslararası düzeyde de korunmasını amaçladığı, 'dışa dönük' döneminin başlangıcını simgelediği söylenebilir.

1992'de Maastricht'de imzalanan AB Anlaşması'nın 6. maddesinin birinci fıkrasında Birliğin; özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı ile hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine inşa edildiği, ikinci fıkrasında AİHS'le güvence altına alınan ve üye ülkelerde ortak anayasal geleneklerin bir sonucu olarak Birlik mevzuatında somutlaşan temel haklara saygı göstereceği ve dördüncü fıkrasında ise bu hükümlerin hayata geçirilmesi için gerekli araçları geliştireceği ve politikalarını bu ilkelere göre düzenleyeceği ifade edilmiştir.

Anlaşma'nın 11. maddesinde Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası (ODGP-*Common Foreign and Security Policy*)'nin, 177. maddesinin ikinci fıkrasında Birliğin kalkınma politikasının ve 181a maddesinde Birliğin üçüncü ülkelerle ekonomik, mali ve teknik işbirliğinin amacının demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve güçlendirmek olduğu açıkça belirtilmiştir.

Öte yandan Anlaşma'nın 49. maddesinde ancak 6. maddenin birinci fıkrasında yazılı ilkelere saygı gösteren ülkelerin Birliğe üyelik için başvurabileceği, 7. maddesinde Birlik üyesi ülkelerin 6. maddenin birinci fıkrasındaki ilkeleri sürekli ve ciddi biçimde ihlal etmeleri halinde üyelik haklarının askıya alınması konusu düzenlenmektedir (*Treaty on European Union*).

Bu hükümler, AİHS'in Birlik hukukunun bir parçası olarak tanınması ve insan haklarına saygının yalnızca Birlik içinde değil Birliğin ilişkiye girdiği ülkelerle olan ilişkilerde de belirleyici olacağı ifade edilmesi bakımından önemlidir.

Soğuk Savaş'ın egemen olduğu dönemde Birliğe potansiyel aday ülkeler için insan haklarına saygı gösterilmesinin koşul olması ilkesi çok az uygulanmaktaydı. Hatta üyelik için başvuran ülkelerden istenen tek şey Birliğin temel değerlerinin kabul edilmesiydi (Williams, 2000: 602). Demirperde'nin yıkılışıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılma yönündeki isteklilikleri Birliği, Doğulu komşuları için üyeliği, işbirliği anlaşmalarını ve yardımları demok-

rasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının ve azınlıkların haklarının korunması gibi belli kriterlerin hayata geçirilmesi koşuluna bağlama konusunda cesaretlendirmiştir (Smith, 2001: 187). Yeni dönemle birlikte, AB’de insan haklarının korunmasına verilen önemin gösterilmesi için büyük gayret sarf edilmiş ve 1993 Kopenhag toplantısında Birliğe üyelikten önce yerine getirilmesi gereken ve ‘Kopenhag Kriterleri’ olarak anılan kriterler ilan edilerek insan hakları korunması konusundaki çabalar somutlaştırılmıştır (Clapham, 2000: 63). Bu çerçevede aday ülkelerin Birliğe üyelik için yerine getirmesi gereken koşullar arasında demokrasinin güvence altına alınması için kurumsal istikrarın sağlanmış olması, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve piyasa ekonomisinin hayata geçirilmiş olması koşullarının aranacağı açıkça ilan edilmiştir (Williams, 2000: 607).

Amsterdam Anlaşması (*Treaty of Amsterdam-02.10.1997*), insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusundaki kararlılığın Birlik mevzuatına yansıtılmasında bir diğer önemli aşama olmuştur. Nitekim 1 Mayıs 1999’da yürürlüğe giren Anlaşma ile ‘Her Avrupa Devleti Birliğe üyelik için başvurabilir’ biçimindeki ilke değiştirilmiş ve ‘AB’nin temellerini oluşturan özgürlük, demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygı ilkelerine bağlı her Avrupa Devleti’nin üyelik için başvurabileceği’ belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-a).

Anlaşma’nın 6.maddesiyle cinsiyete, ırka ve etnik kökene, dine ve inanca, fiziksel engelli olmaya, yaşa ve cinsel tercihe dayanan ayrımcılıkla mücadele konusunda üye devletlerden gerekenin yapılması da istenmektedir (İnan - Erdoğan, 2000: 17).

Avrupa Birliği Konseyi (AB Konseyi)’nin Haziran 1999 Köln toplantısında, insan haklarının korunması konusundaki gayretleri daha ileri götürecek bir karar alınmış ve üye ülke hükümetleri ile parlamentolarından, AP’den ve Avrupa Komisyonu (AK)’ndan katılacak temsilcilerden oluşacak bir komisyon tarafından Avrupa Birliği Temel Haklar Sözleşmesi’nin hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Komisyon tarafından hazırlanan Avrupa Birliği Temel Haklar Sözleşmesi (ATHS/ *Charter of Fundamental Rights of the European Union-07.12.2000*) AB Konseyi’nin Aralık 2000 Nice toplantısında oybirliği ile kabul edilmiş ve insan hakları kapsamında koruma altına alınan hususlar açıklığa kavuşturulmuştur (*Charter of Fundamental Rights*, 2001: 6). Sözleşme, İHEB dayanak alınarak hazırlanmış (Alston - Weiler, 1999: 3) ve aslında AB’nin temel haklara ilişkin yasal düzenlemelerini değiştirmeksizin ya da tadil etmeksizin sadece bir araya toplamıştır (Menendez, 2002: 473).

İnsan haklarının korunması açısından irdelenmesi gereken son anlaşma 14 Aralık 2007’de Lizbon’da toplanan AB devlet ve hükümet başkanları tarafından

imzalanan Avrupa Topluluğunu Kuran Anlaşmayı ve Avrupa Birliği Anlaşmasını Tadil Eden Lizbon Anlaşması (Lizbon Anlaşması/*Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*-03.12.2007)'dir. 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da imzalanan ancak Fransa ve Hollanda'da düzenlenen referandumlarda reddedilen 'Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Anlaşma (AB Anayasası/*Treaty Establishing a Constitution for Europe*)'nin boşluğunu doldurmak ve kurumsal bir krizi önlemek amacıyla hazırlanan Lizbon Anlaşması'yla daha önceki anlaşma metinlerinde yer alan insan haklarının korunmasına ilişkin hükümler bir araya toplanmakta ve bu konuda yeni bazı düzenlemeler yapılmaktadır (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-c).

Anlaşmanın 1/a maddesinde Birliğin;

- İnsan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup olanlar da dahil insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulduğu, bu değerlerin çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın erkek eşitliğinin egemen olduğu bir toplumda üye ülkeler için ortak değerler olduğu,
- 2. maddesinin beşinci fıkrasında dış dünyayla ilişkilerde Birlik değerlerinin ve çıkarlarının gözetilip yayılacağı, Birlik vatandaşlarının korunacağı ve bunun barış, güvenlik, sürdürülebilir kalkınma, insanlar arasında birlik ve birbirine saygı, serbest ve adil ticaret, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insan haklarının, özellikle de çocukların haklarının korunmasının yanı sıra BM Sözleşmesi'ndeki ilkelere saygıyı da içerecek şekilde uluslararası hukukun harfiyen uygulanmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunacağı,
- 6. maddesinin birinci fıkrasında, 2000 yılında kabul edilen ATHS'de ifadesini bulan hakların, özgürlüklerin ve ilkelerin tanındığı ve Sözleşme'nin anlaşmalarla aynı hukuki değerde olduğu; aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise AİHS tarafından güvenceye alınan ve üye ülkelerde ortak anayasal geleneklerin sonucu olan temel hakların Birlik hukukunun genel ilkelerini oluşturduğu,
- 10/a maddesinin birinci paragrafında Birliğin uluslararası alandaki faaliyetlerinin Birliğin kuruluşuna ilham veren, gelişme ve genişlemesini sağlayan ve Birlik dışında yayılmaya çalışılan değerler olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ile BM Sözleşmesi'ndeki ve uluslararası hukuktaki kurallara saygı ilkeleri rehberliğinde yürütüleceği; aynı maddenin ikinci fıkrasında ise Birliğin ortak politikalarının ve eylemlerinin demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan haklarının ve uluslararası hukuk kurallarının güçlendirilmesi ve desteklenmesini sağlayacak biçimde tanımlanıp sürdürüleceği, bu amaçla uluslararası ilişkilerin tüm

alanlarında en üst düzeyde işbirliği içinde çalışılacağı ifade edilmiştir (*Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*).

AB'de insan haklarına atfedilen önem, ATHS'nin Lizbon Anlaşması metni-ne dahil edilmesiyle ve Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (*The European Union Agency for Fundamental Rights*)'nin kurulmasıyla bir kez daha vurgulanmıştır. 1997 tarihinde kurulmuş olan Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*)'nin yerini almak üzere 1 Mart 2007 tarihinde faaliyete geçirilen Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na, temel haklar konusunda veri toplamanın yanı sıra AB kurumları ile üye devletlere tavsiyelerde bulunulması ve temel haklara ilişkin farkındalığın artırılması konularında çalışmalar yürütülmesi görevi verilmiştir (fra.europa.eu, 2009).

AB'DE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI KONUSUNDA KULLANILAN ARAÇLAR

Her ne kadar AB'nin dış politikasının insan haklarına saygı esasına göre şekillendirildiği resmen ilan edilmemiş ise de pek çok kez insan haklarına saygının üçüncü ülkelerle ilişkilerde önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede AB'de insan haklarının korunması ve insan haklarına saygının geliştirilmesi konusunda özgün ve sürekli bir imaj geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Pozitif ve negatif koşulluluk uygulama, anlaşmalarda insan hakları hükümlerine yer verme, insan hakları konusundaki bilinçlenmeyi arttırmaya yönelik programlara destek sağlama (Smith, 2001: 186, 188), bildiri yayınlama, diplomatik girişim veya siyasi diyalog başlatma, ortak tutum benimseme gibi klasik dış politika araçları (Nowak, 1999: 688) AB'de insan haklarının korunması konusunda başvurulan araçların başında gelmektedir.

1980'lere kadar ticaret anlaşmalarının ve kalkınma yardımlarının insan hakları ihlallerinin cezalandırılması için kullanılması kabul edilemez bir şeydi. Çünkü ülkeler arasındaki ilişkilerin ülkelerin iç politik olaylarından dolayısıyla insan hakları uygulamalarından etkilenmemesi temel kuraldı. Bu durum 1980'lerin ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış ve Haziran 1991'deki AB Konseyi Lüksemburg toplantısında Birliğin ve üye ülkelerin politikalarının tüm dünyada insan haklarının ve temel özgürlüklerin güvenceye alınmasını sağlamak amacıyla belirleneceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda insan hakları ve demokrasiye ilişkin hükümlere üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalarda esas unsur olarak yer verilmeye başlanmıştır (Smith, 2001: 186-187).

AK'nın 2001 tarihli ve Üçüncü Ülkelerde İnsan Haklarının ve Demokrasinin Geliştirilmesindeki Rolü başlıklı İletişim Belgesi'nde de ifade edildiği üzere, 1992'den beri AB ile üçüncü ülkeler arasında yapılan tüm anlaşmalarda insan

haklarına saygıyı ve demokrasiyi karşılıklı ilişkinin temel unsuru olarak niteleyen insan hakları hükümlerine yer verilmiştir (Communication-2001: 4, 16).

İnsan haklarının korunmasına ilişkin hükümler ilk olarak 1992-1994 yılları arasında Brezilya ve diğer Latin Amerika ülkeleriyle, Hindistan, Sri Lanka ve Güney Afrika'yla yapılan işbirliği anlaşmalarında yer almış ancak anlaşmalarda hükümlerin ihlali durumunda alınacak önlemlere ilişkin düzenlemelere yer verilmemiştir (Çavuşoğlu, 2000: 9).

Anlaşmalardaki insan hakları hükümleri temelde iki türdeydi. Birinci türü oluşturan 'Baltık Hükümü' Baltık ülkeleri, Arnavutluk ve Slovenya ile yapılan anlaşmalarda kullanıldığı için bu adla anılmakta ve insan haklarının korunması da dahil anlaşmanın asli hükümlerinin ciddi biçimde ihlali halinde hiçbir müzakere olmaksızın derhal yürürlüğe girerek anlaşmanın kısmen ya da tamamen askıya alınmasına imkan tanımaktadır. İkinci tür olan 'Bulgar Hükümü' ise Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Kırgızistan, Moldova, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Kazakistan ve Beyaz Rusya ile yapılan anlaşmalarda kullanıldığı için bu adla anılmakta ve anlaşmanın derhal askıya alınmasını öngören Baltık Hükümü'nden farklı olarak sadece uzlaşma yolu aramayı değil aynı zamanda anlaşmanın imkanlar ölçüsünde işler tutulmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte ivedilik arz eden durumlarda Bulgar Hükümü içeren anlaşmaların da derhal askıya alınabilmesi mümkündür. Bu farklılıktan dolayı Bulgar hükümü Baltık Hükümü'ne kıyasla üçüncü ülkeler tarafından daha kabul edilebilir bulunmaktadır (Horng, 2003: 679; Çavuşoğlu, 2000: 9).

Ancak Konsey'in 1995 tarihli bir kararıyla uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılması için insan hakları hükümlerine ilişkin olarak standart bir model kabul edilmiştir. Bu standart modele göre ' tarafların iç ve dış politikalarının İHEB ya da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı'nda belirlenen temel insan hakları ve demokrasi prensiplerine saygıya dayandığı şartını koyan ve bunu anlaşmanın asli unsuru olarak düzenleyen' insan hakları hükmüne üçüncü ülkelerle yapılacak bütün anlaşmalarda yer verilecektir. Bu hükümle birlikte, ivedilik taşıyan durumlar hariç, anlaşma yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi halinde ancak taraflar arası görüşmeden sonra uygun önlemlere başvurulabileceğini düzenleyen bir son hüküm ile ivedilik taşıyan durumların anlaşmanın asli unsurlarının ihlalinin kapsadığına ilişkin bir beyan da anlaşmalara dahil edilecektir (Çavuşoğlu, 2000: 10).

Anlaşmalardaki bu insan hakları hükümleri içerik olarak anlaşmanın özünün değiştirilmesini ya da insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasında yeni standartlar getirilmesini amaçlamazlar. Hükümler daha çok taraflarca paylaşılan değer ve ilkelerin karşılıklı teyit edilmesini, bunların anlaşma kapsamındaki işbirliğinin bir ön şartını teşkil ettiğinin belirtilmesini ve ihlal durumunda anlaş-

manın askıya almasının düzenlenmesini sağlarlar (Brandtner - Rosas, 1998: 474).

Yaşanan gelişmeler doğrultusunda AK tarafından, insan haklarının korunması konusunda teşvik edici mekanizmalara öncelik verileceği, bunlar başarısız olursa yaptırımlara başvurulacağı ilan edilmiştir (Smith, 2001: 191). Bu çerçevede AB’de çabalar, demokratik kurumların geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması, sivil toplum kuruluşlarıyla çalışılması ve insan haklarının korunmasıyla ilgili özel amaçlı girişimlerin finanse edilmesi gibi önleyici faaliyetlere yoğunlaştırılmış, olumlu gelişme gösteren ülkelere destek arttırılmıştır (Alston - Weiler, 1999: 11).

Birlik tarafından 1990’dan beri, üçüncü dünya ülkelerine insan hakları konusunda ilerleme kaydetmelerine karşılık yardım yapılan ve 1994 yılında ‘Demokrasi ve İnsan Haklarının Korunması Avrupa Girişimi (DİHAG-*European Initiative for Democracy and Human Rights*)’ adını alan fondan yapılan yardımlar zaman içinde sürekli artmış (Smith, 2001: 190) ve fonun uygulamada olduğu dönemde Birlik ve Birliğe üye ülkelerin yaptıkları yardımların toplamı tüm dünyada bu amaçla yapılan yardımların %55’ini oluşturur düzeye ulaşmıştır (Borzal - Risse, 2004: 1). 2007 yılı başında ise, 1994-2006 yılları arasında demokrasi ve insan haklarıyla ilgili faaliyetlerin desteklenmesinde temel araç olarak kullanılmış olan DİHAG’ın yerini almak üzere, ‘Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı (DİHAA- *A Financial Instrument for the Promotion of Democracy and Human Rights in the World*)’ oluşturulmuştur (europa.eu/legislation, 2009).

Dünya genelinde insan haklarının geliştirilmesi ve demokratikleşme sürecinin güçlendirilmesi amacıyla yürütülen çalışmalara, özellikle de sivil toplum kuruluşlarının projelerine, finansal destek sağlamak üzere kurulmuş olan DİHAA esasında bir AB programı olmakla birlikte önceki araçtan farklı olarak ülkelerin özel koşullarının dikkate alınabilmesine olanak tanıyacak şekilde yapılandırılmış ve kapsamı genişletilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-b). Program kapsamında ayrıca Avrupa Konseyi (*Council of Europe*), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Bürosu gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerin de bu alandaki faaliyetleri desteklenmektedir (ec.europa.eu/external, 2009).

Bildiri yayınlama AB’nin sıklıkla başvurduğu bir diplomasi aracıdır. AB her yıl, üçüncü dünya ülkelerindeki insan haklarının durumu hakkında çok sayıda bildiri yayımlar, çok özel durumlarla ilgili olarak da endişelerini dile getirir.

İnsan hakları konusunda ülkelerle ‘eleştirel diyalog (*critical dialogue*)’a girilmesi AB tarafından kullanılan bir başka araçtır. Eleştirel diyalogda AB tarafından belli bir durumdan duyulan rahatsızlık dile getirilmekte, bu çerçevedeki diplomatik görüşmeler her iki tarafın birbirine yönelik eleştirilerinin samimi o-

olarak ifade edilmesi ve soruna ortak bir çözüm bulunması esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Bu tür görüşmeler 1995'te İran'la ve daha sonra Çin'le gerçekleştirilmiştir.

Silah ambargoları, vize sınırlamaları, yatırım uygulanacak ülke temsilcilerinin sınır dışı edilmesi ve o ülkelerdeki AB temsilcilerinin geri çağırılması ve diğer tür diplomatik yaptırımlar üçüncü ülkelerin insan hakları karnelerine göre başvurulmuş diğer araçlardır.

Son olarak AB Konseyi tarafından 2003 yılında, AB'nin hukukun üstünlüğünün, insan haklarına saygının ve temel özgürlüklerin korunmasının sağlanması için daha güçlü ilişkiler geliştirme amacıyla bağlantılı olarak BM sistemi içerisinde aktif rol oynama konusunda kesin kararlı olduğu duyurulmuştur (Smith, 2006: 113, 191-192). Bu çerçevede, BM önlemleri desteklenmekte ve üçüncü ülkelere seçimlerin özgürce ve şeffaflık içerisinde gerçekleştirilmesini güvence altına almak için seçim gözlemcisi gönderilmektedir (Alston - Weiler, 1999: 16).

AB'NİN İNSAN HAKLARININ KORUNMASI KONUSUNDAKİ FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Pinelli'ye göre AB, hem kendi içinde hem de üçüncü ülkelerde insan haklarının korunması konusuna önemli enerji ve kaynak harcamış, bu açıdan uluslararası düzeyde bir bilincin oluşmasında kilit bir rol oynamıştır (Pinelli, 2004: 355).

Smith (2006: 135) de AB'nin BM'deki insan hakları alanındaki faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirdiği makalesinde 1990'lardan beri insan haklarına saygının geliştirilmesi konusunda BM'de AB'nin girişimleriyle alınan olumlu sonuçların artmakta olduğunu ifade etmektedir.

Hornig (2003: 677)'a göre de insan haklarının korunması AB'nin temel amaçları arasındadır ve AB, 1993'te Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda ifade edildiği üzere insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği anlayışını yayma gayretindedir.

Bu olumlu değerlendirmelere rağmen AB'nin insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerine çok çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirilerin başlıklar altında toplanarak değerlendirilmesi mümkündür.

AB'nin insan haklarının korunması konusundaki dış politikası tutarlılık, ikna edicilik ve samimiyet bakımlarından yetersizdir:

Gerçekten de tek bir devlet olmaktan ziyade farklı çıkarları ve dış politika organları olan çok sayıda devletin oluşturduğu bir devletler topluluğu olan AB'nin (Clapham, 2000: 629) bir dış politikası yoktur ve dış politika üretme kabiliyeti üye ülkeler arasında bölünmüştür (Smith, 2001: 186). Bu gerçeğin farkına, Eylül 1970'te Birliği oluşturan ülkelerin BM ve diğer uluslararası ör-

gütler bünyesindeki dış politika eylemlerinin Avrupa Politik İşbirliği (*API-European Political Cooperation*) aracılığıyla koordine edilmesine karar verildiğinde her bir üye ülkenin dış politikasını şekillendiren sosyal ve politik şartların birbirinden çok farklı olduğunun görülmesiyle varılmıştır.

Birliği oluşturan ülkelerin ortak bir dış politika izleyebilmelerini sağlamak üzere API ile başlayan süreç Maastricht Anlaşması'yla çok daha ileri bir boyuta taşınmış ve ODGP şekillendirilmiştir (europa.eu/pol, 2009). Ancak ODGP'nin de çeşitli zayıflıklarının bulunması AB'de insan haklarının korunması konusunda tutarlı ve etkin bir dış politika izlenebilmesini engellemektedir.

ODGP'nin en zayıf noktası kararların ancak oybirliği ile alınabilmesidir. Bu zorunluluk nedeniyle sadece üye devletlerin çıkarlarını zedelemeyen önemsiz konularda ve önerilen yaptırımın muhatabı ülkenin bu durumdan hoşnut olması halinde ortak eylemlerin benimsenebilmesi mümkün olmaktadır (King, 1999: 329). ODGP'nin diğer zayıf noktası ise dönüşümlü başkanlık sistemidir. Bu durum üye ülkelerin farklı önceliklerinin olması nedeniyle sürekli bir politika izlenmesini neredeyse imkansız kılmaktadır (Clapham, 2000: 631).

Buna rağmen AB, insan haklarının korunması konusunda herhangi bir Batılı devlet ya da uluslararası örgütten çok önce kapsamlı ve politika araçlarını da içeren bir strateji geliştirmeyi başarabilmiştir ve bugün AB tüm dünyayı kapsayan bir insan haklarının korunması stratejisine sahiptir (Borzel - Risse, 2004: 1).

Diğer yandan, engellerin aşılmasından sonra 1 Aralık 2009'da resmen yürürlüğe giren, Lizbon Anlaşması'nda yer alan bazı hükümlerin de AB'de etkin bir ortak dış politika izlenebilmesi konusundaki yetersizliklerin giderilmesine olumlu katkı yapacağı söylenebilir.¹

Lizbon Anlaşması'yla her şeyden önce 6 aylık dönüşümlü başkanlık sistemi kaldırılmakta, 2.5 yıllık süre için üye ülkelerin oy birliğiyle atayacakları AB Konseyi Başkanı'nın yılda 4 kez toplanacak AB zirvelerine de başkanlık etmesi öngörülmektedir.

Dış politikada tek seslilik için bir AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin atanması ve bu yüksek temsilcinin dışişleri bakanlarını buluşturan AB Dış İlişkiler Konseyi toplantılarına başkanlık etmesi öngörülmektedir. Yüksek temsilci aynı zamanda AB Komisyonu Başkan Yardımcılığı gö-

¹ En son İrlanda'da Haziran 2008'de yapılan ilk referandumda Lizbon Anlaşması'nın reddedilmesi (ec.europa.eu/news, 2009) buna karşılık aynı ülkede 2 Ekim 2009 tarihinde yapılan (referendum.ie/referendum/home/, 2009) ikinci referandumda Anlaşmanın kabulüyle iki yıl süren belirsizlik dönemi sona ermiş ve Çek Cumhuriyeti ile Polonya'nın da Anlaşma'ya onay vermesiyle (www.ec.europa.eu/lisbon, 2010) Birliğin önü açılmıştır.

revini de üstlenecek olup burada AB'nin dış eylemlerinin eş güdümünü sağlamakla görevli olacaktır.²

Anlaşmayla, Birliğin oylama ve karar yöntemleri de değiştirilerek “ikili çoğunluk sistemi” olarak adlandırılan nitelikli oylama yöntemine geçilmekte, bu yöntemde karar alınabilmesi için ülke sayısı dikkate alındığında yüzde 55 ve ülke nüfusları dikkate alındığında yüzde 65 destek gerekli kılınmaktadır.

Ancak tüm bu yeni düzenlemelere rağmen dış politika, AB bütçesi ve vergi gibi konularda karar alınırken ikili çoğunluk sisteminin uygulanmayıp üye ülkelerin oy birliği ile karar almaları uygulamasına devam edilecek olması nedeniyle (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-c) insan haklarının korunması konusunda AB’de etkin ve tutarlı bir dış politika izlenmesini güçleştirici nedenlerin bir süre daha varlığını sürdüreceği söylenebilir.

Birlik, moral değerleri ile ekonomik çıkarları arasında kalmakta, insan haklarının korunması konusunda bir şeyler yapıyor olduğunu göstermek için yoksul ve Birlik için az öneme sahip ülkeler tercih edilmektedir:

Birliğin, bu eleştiriyi haklı çıkarırcasına çelişkili tavırlar sergilediği pek çok olay yaşanmıştır.

Tiananmen Meydanı katliamına karşı 1990’da üye ülkeler önce olayları kınayan bir karar (*resolution*) hazırlamışlar fakat 1997’de Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya karardan imzalarını çekmişlerdir. Fransa’nın, Başkan Chirac’ın Airbus uçaklarının satış anlaşmasının imzalanacağı Pekin ziyareti öncesinde Çin’i kızdırmamak düşüncesiyle tavrını değiştirmesi diğer üç ülkenin tavrı için de belirleyici olmuştur (King, 1999: 327).

Yine, dünya çapında idamın yasaklanması için AB tarafından hazırlanan kararda ABD ve Çin kapsam dışı bırakılmıştır. Çünkü AB, bu ticaret ortaklarına insan hakları konularından dolayı yaptırım uygulamayı göze alamamıştır (Smith, 2001: 198).

Benzer bir çelişki Endonezya hükümeti ile de yaşanmıştır. Birlik üyesi ülkelerin ekonomik durgunluk nedeniyle Asya ülkelerine ihracatlarını arttırmak istemelerine rağmen Burma ve Doğu Timor’daki insan hakları ihlallerini görmezden gelmeleri de mümkün değildi. Temmuz 1992’de AB Konseyi’nde Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (*The Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*)’la mevcut anlaşmanın yerine yeni bir işbirliği anlaşmasının imzalanması konusu görüşülmüş ancak Portekiz buna karşı çıkmıştır. Portekiz’in ikna edilmesi için Konsey tarafından 1996’da Doğu Timor konusunda bir takım etkisiz eylemleri içeren ortak bir tutum benimsenmiştir. Ancak bu bile Endonezya hükümetinin şiddetli tepkisini çekmiş, ilk Asya-Avrupa zirvesinde AB geri a-

² Birliğin ilk sürekli başkanlığına Belçika başbakanı Herman Van Rompuy, Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliğine ise Britanyalı Catherine Ashton oybirliği ile atanmışlardır (www.ec.europa.eu/lisbon, 2010).

dım atmış ve tarafların İHEB'in hayata geçirilmesi yönündeki güçlü kararlılıklarını teyit eden ve taraflar arasında siyasi diyalogun iç işlerine müdahale etmeme ilkesiyle uyumlu olarak yürütüleceğini içeren bir açıklama yapılmıştır (King, 1999: 332-333).

Bir başka örnek de İngiltere'nin Mayıs 1998'de çok sayıda sivil toplum örgütünün desteği ile başlattığı insan haklarını ihlal eden ülkelere silah ihracatının durdurulması girişiminden verilebilir. İngiltere'nin öncülük ettiği bu girişimle silah ihracatı yetki belgesinin onaylanmasında insan haklarına saygının koşul olmasını öngören 'Silah İhracatı Davranış İlkeleri' AB Konseyi'nde benimsenmiştir (Clapham, 2000: 673; Smith, 2001: 189). Ancak üye ülkelerin bu ilkeleri kabul etmelerinin ardında yatan asıl saikin üye ülkelerin bir kısmı insan hakları ihlalleri nedeniyle bazı ülkelere silah ihracatını durdurduğu zaman Birlik üyesi diğer ülkelerin aynı ülkelere ihracatlarını arttırarak sürdürmeleri olasılığının ortadan kaldırılması olduğu bilinmektedir.

AB, Rusya'nın Çeçenistan'a müdahalesi nedeniyle de ciddi bir açmaz içindedir ve insan hakları hükümlerini içermesine rağmen Rusya'yla yapılan anlaşmanın askıya alınması gündeme gelmemiştir (Smith, 2001: 195).

Son olarak AB Konseyi'nde insan hakları ihlalleri nedeniyle Nijerya'ya karşı benimsenen ortak tutum vize sınırlaması, silah ambargosu uygulanması, Nijerya elçiliğindeki tüm askeri personelin sınırdışı edilmesi ve eşdeğer personelin Nijerya'dan geri çekilmesi gibi çeşitli müeyyideler içermekteydi. Ancak bu müeyyideler içinde AP'nin baskısına rağmen petrol ambargosuna yer verilmemişti. Çünkü Konsey petrol fiyatlarının artmasından, Nijerya'nın Avrupa Yatırım Bankası'na olan borçlarının büyüklüğünden ve Agip, Shell gibi Nijerya petrol sanayisinde büyük yatırımları olan şirketlere olası olumsuz etkilerden çekinerek bu müeyyidelerin ötesine geçmeyi istememiştir (King, 1999: 329).

Bu eleştirilere karşı çıkanlar, insan haklarının korunması amacının sık sık savunucuların ulusal çıkarları ile çatıştığını ve AB içinde insan haklarının korunması konusunun karmaşık ve kurumsal sınırları aşan bir alan olduğunu bu nedenle de AB'nin insan haklarının korunmasına ilişkin tavrında kararsızlık ve çelişkilerin yaşanmasının olağan sayılması gerektiğine işaret etmektedirler (Williams, 2003: 659; Donnelly, 1982: 589).

Onlara göre bir eleştirinin sonucu olaya nasıl yaklaşıldığına ya da olayın nasıl yorumladığına bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda, AB'nin kendi söylemiyle tezat teşkil edecek biçimde davrandığı olaylarda da öyle davranılmasını mazur gösterecek bilinmeyen şartlar bulunabilmektedir. Bu nedenle davranışların sadece görünen şekliyle yorumlanması her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir (King, 1999: 337). Dolayısıyla gerçek olan bir şey varsa o da; AB siyasi bir aktör olarak güçlendikçe, üçüncü ülkeler Birlikle iyi ilişkiler içinde olmaya da-

ha fazla önem vermeye ve yaptırımlara muhatap olmaktan daha fazla kaygı duymaya başlamışlardır (King, 1999: 336).

Üye ülkeler tavırlarını, yaptırım uygulanacak üçüncü ülkenin kendi etki alanlarında olup olmadığına göre belirlemektedirler:

Portekiz örneğin, Endonezya'nın Doğu Timor'daki eylemlerini görmezden gelmeye diğer üye ülkelerden daha fazla isteklidir. Buna karşılık Yunanistan Türkiye'deki insan hakları ihlalleri konusunda daha hassastır (King, 1999: 315). Benzer şekilde Fransa da insan hakları ihlallerine rağmen Kamerun'a yaptırım uygulanmasını engellemiştir (Smith, 2001: 198).

Fransa'nın çok sıkı ilişki içinde bulunduğu Ruanda'ya yönelik politikası da insan haklarıyla ilgili kaygılarla değil Anglo-Sakson yayılmacılığı ile mücadele kararlılığıyla şekillenmiştir. Afrika'ya ekonomik yardımlarında insan haklarına ilişkin gözlemlerinin koşul olacağını ilan etmesine rağmen Fransa, 1990'daki Tutsi ayaklanması nedeniyle ciddi insan hakları ihlallerinin yaşandığı Ruanda'ya yaptığı yardımları azaltmamış hatta Ruanda hükümetine yardımların insan hakları konusu göz önünde bulundurulmaksızın devam edeceği mesajını göndermiştir. Dahası Fransa, Ruanda ordusu tarafından kullanılan teçhizatın büyük kısmını BM'nin 1994'teki silah ambargosu kararından sonra bile sağlamayı sürdürmüştür. Fransa'nın kendi amaçlarını gerçekleştirme kararlılığı Birliğin Ruanda'daki soykırımı karşı hızlı bir şekilde harekete geçmesini de engellemiş ve Birliğin tepkisini bildiri yayınlamaya ve olaylardan duyulan kaygıyı ifade etmeye indirgemmiştir (King, 1999: 330).

AB için önemli bir ülke olan Cezayir'de 1992 seçimlerinin İslamcı bir partinin kazanması nedeniyle iptal edilmesinde de Birlik tarafından, sadece gelişmelerden duyulan kaygıların ifade edildiği bir bildiri yayınlanmış, her hangi bir eylemde bulunulmamıştır (Smith, 2001: 195).

Bu örneklerden yola çıkılarak AB'nin insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerine yöneltilen eleştirilere bakıldığında herhangi bir üye ülkenin AB'nin eylemlerini tek başına belirleyebilme gücüne sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ki bu doğru değildir. Çünkü her ne kadar üye ülkeler AB'de alınan kararları etkileyebilme gücüne sahip olsalar da kararlar, AB'yi oluşturan ülkelerin ortak iradesini yansıtmaktadır ve AB'nin karar alma mekanizması içerisinde bir ülkenin yalnız başına Birlik politikasının tek belirleyicisi olması mümkün değildir. Zaten aksini düşünmek AB'nin hiçbir konuda karar alamaması ya da hiçbir ülkeye yaptırım uygulayamaması demek olacaktır ki bunun aksini ispatlayan pek çok örnek vardır.

Örneğin 1987'de Türkiye'nin adaylık başvurusu üyelik için aranan şartları taşımadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Ancak ülkemizde aradan geçen zaman içerisinde, Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayınlanan Türkiye ilerleme raporlarına da yansdığı üzere, Birliğe üyelik şartlarının yerine getirilmesi ama-

cıyla özellikle 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra çok sayıda değişiklik gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de bu çerçevede yapılan düzenlemelerin başlıcalarını sıralamak gerekirse; düşünce ve ifade özgürlüğü genişletilmiş, özel hayatın gizliliği, haberleşme ve konut dokunulmazlığına yeni güvenceler getirilmiş (4709 ve 4744 sayılı Kanunlar; İlerleme Raporu, 2005: 28-32), derneklerin kuruluş ve faaliyetleri (4709, 4748, 4778, 4793, 4963 sayılı Kanunlar; 5253 sayılı Dernekler Kanunu; İlerleme Raporu, 2008: 16) ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlenmesi (4748 ve 4963 sayılı Kanunlar; İlerleme Raporu, 2005: 25) konularındaki sınırlamalar azaltılmış, kamu görevlilerince işkence ve kötü muamele suçlarının işlenmesinin önlenmesi için yeni tedbirler alınmış, parti kapatılması zorlaştırılmış (4709 ve 4748 sayılı Kanunlar), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye aleyhine verdiği kararların yeniden yargılama sebebi sayılmasına ilişkin düzenleme kabul edilmiş (4771 ve 4793 sayılı Kanunlar), adil yargılama ilkesine aykırı görülen Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış (5170 sayılı Kanun), idam cezası Türk Hukuk sisteminden önce kısmen sonra tamamen kaldırılarak yerine müebbet ağır hapis cezası getirilmiş (4771, 5170 ve 5218 sayılı Kanunlar; İlerleme Raporu, 2006:58), özel kanallarda ve TRT'de Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılmasının önündeki engeller kaldırılmış (4771 ve 4916 sayılı Kanunlar; İlerleme Raporu, 2008: 25) ve Anayasadaki kadın-erkek eşitliğine vurgu güçlendirilerek Devlete sorumluluk yüklenmiştir (5170 sayılı Kanun, İlerleme Raporu, 2007: 17, 53).

Bu bağlamda, Ekim 1999'da AK tarafından yayınlanan raporda Türkiye'nin tam aday ülke olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu ancak insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması konularındaki eksiklikler nedeniyle Kopenhag kriterlerini tam olarak karşılayamadığı ifade edilmesine rağmen (Rumford, 2001: 94, 96, 102) 16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşıladığı tespit edilerek üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilmiştir.

Slovakya bir diğer örnektir. Her ne kadar AK, 1997'de Slovakya'nın demokrasi ve insan hakları konusundaki standartlara henüz ulaşmadığından adaylık için müzakereye ehil olmadığı görüşünü AB Konseyi'ne bildirmişse de Konsey üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar vermiştir (Clapham, 2000: 691). Müzakerelerin başlamasını takiben Slovakya bir dizi reformu hayata geçirmiş ve bir sonraki AK raporunda temel haklar ve siyasi haklar konusunda Slovakya'da çok önemli ilerlemeler kaydedildiği, Slovakya'nın üyelik için gerekli insan haklarına saygı kriterini karşılama yönünde hızla ilerlediği ifadeleri yer almıştır (Burton, 2005: 612).

Yine AB için önemli bir ülke olan Pakistan'a yapılan yardımlar bu ülkedeki 1999 askeri darbesi nedeniyle askıya alınmıştır (Smith, 2001: 195).

AB'nin insan haklarının korunması amacıyla kullandığı araçların etkisizliği bir yana bu araçların üçünü ülkelere karşı kullanımında bir tutarlılık bulunmamaktadır:

AB'nin insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerini bu açıdan eleştirenlere göre Birlik tarafından bu amaçla kullanılan diplomasi araçları bir değerlendirme ve raporlama mekanizmasının yokluğu nedeniyle yeterince etkili bir şekilde kullanılmamaktadır. AB Konseyi tarafından İHEB'in kabulünün 50. yıldönümü dolayısıyla yayınlanan bildiriye, ülkelerin insan haklarının korunmasındaki durumunu değerlendiren 'Yıllık İnsan Hakları Raporu (*Annual Human Rights Report*)'nun yayınlanmasının kararlaştırılması da bu sorunu çözememiştir.

1996 yılında ülkelerin insan haklarının korunmasındaki durumunun değerlendirildiği bildiriye ciddi insan hakları ihlallerine rağmen Cezayir, Etiyopya, Suudi Arabistan ve Suriye gibi bazı ülkelerin adı anılmamış, Afganistan, Burma, Çin ve Endonezya gibi ülkeler için benimsenen siyasi inisiyatifte atıfta bulunulmakla birlikte bu inisiyatifin ne ölçüde etkin olduğuna değinilmemiştir. Nijerya, Sierra Leone ve Sudan gibi insan haklarına saygı bakımından oldukça kötü durumda olan pek çok başka ülkenin durumu da birer cümle ile geçiştirilmiştir (King, 1999: 325).

Birliğin başlattığı eleştirel diyaloglar da bazen üçüncü ülkelere karşı eylemsizliğin bir gerekçesi olarak kullanılmış bazen de İran'la başlatılan eleştirel diyalogun üye ülkelerin İran petrolünü ithal edebilmelerini mümkün kılan bir ortam yaratması örneğinde olduğu gibi üye ülkelerin rahatça hareket edebilmelerini sağlamıştır.

Benzer şekilde en önemli ticaret ortaklarıyla yapılan anlaşmalarda insan hakları hükümlerine yer verilmeyebilmiştir. Örneğin 1995'ten önce işbirliği anlaşması imzalanan Çin ve ASEAN ülkeleri gibi önemli ticari ortaklarla yapılan anlaşmaların insan hakları hükümlerini içerecek şekilde yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmemiştir.

1995'te Vietnam'la imzalanan anlaşma insan hakları hükmü içermesine rağmen insan haklarının ihlali halinde anlaşmanın askıya alınmasını düzenleyen tamamlayıcı hükme anlaşmada yer verilmemiştir (Brandtner - Rosas, 1998: 477).

1997'de, Avustralya'nın, imzalanacak anlaşmaya insan hakları hükmünün konulmasını reddetmesi nedeniyle bu ülkeyle daha az bağlayıcı nitelikli ortak bir bildiri imzalanması ile yetinilmiş, aynı durum 1999'da benzer nedenlerle Yeni Zelanda ile de yaşanmıştır (Smith, 2001: 196, 198).

AB'nin faaliyetlerine bu açıdan yapılan eleştirilere karşı çıkanlara göre, Birliğin insan hakları konusundaki diplomasi anlayışı kınama bildirisi yayınlamayla sınırlı olmakla birlikte, bu bildiri diplomasisi insan hakları ihlallerinin artık

uluslararası toplum tarafından kabul görmediğini apaçık ortaya koymuştur. İnsan haklarını ihlal eden ülkeler her zaman ciddi yaptırımlarla karşılaşmalar da sembolik yaptırımlar ve sürekli tenkitler bile o ülkelerdeki yöneticilerin meşruiyetini tartışmalı hale getirmekte ve onları insan haklarına daha saygılı olmaya mecbur bırakmaktadır. Dahası, bir yandan Birlik üyesi ülkelerin ODGP kapsamında birlikte hareket etmelerinin insan hakları diplomasisi nedeniyle üstlenilmesi gereken maliyeti azaltması diğer yandan AB'nin ekonomik ve siyasi bir aktör olarak her geçen gün güçlenmesi insan haklarının korunması amacıyla üçüncü ülkelere karşı kullanılan diplomatik araçların etkililiği daha da artacaktır (King, 1999: 336).

Eleştiriye karşı çıkanlar devamlı, Birliğin, kimliğini oluşturan demokratik kurumsal yapısının üçüncü ülkelerle ilişkilere yansıtılması için büyük çaba harcadığını ve bu çerçevede tüm Batılı devletler ve uluslararası örgütler içinde yaptığı anlaşmalarda insan hakları hükümlerine yer verme konusunda Birliğin ilk olduğunu ifade etmektedirler (Borzal - Risse, 2004: 1, 25-26). Kaldı ki anlaşmalarda insan hakları hükümlerine yer verilmesi uygulaması daha 1990'larda başlamıştır ve bu hükümleri içeren anlaşmalar yeni yeni yürürlüğe girmektedir (Brandtner - Rosas, 1999: 702).

Gerçekten de AB tarafından müeyyide uygulanacağı tehdidinin, müeyyide uygulanmasa bile, çok etkili olabildiğini gösteren pek çok olay vardır.

Örneğin; AB, Togo ve Fiji'de, tercihli ticaret anlaşmalarındaki hükümler sayesinde insan hakları konusunda reformların başlatılmasını sağlamıştır. Togo'yla yürütülen görüşmelerde başarı sağlanamaması üzerine demokrasi ve insan haklarına saygı ilkesinin ihlaline tepki olarak, anlaşmanın askıya alınması kartı kullanılmıştır. Benzer şekilde Fiji ile olan işbirliği anlaşması da, demokratik yollarla seçilen hükümetin görevden uzaklaştırılması ve anayasanın ilgası nedeniyle askıya alınmıştır. Bu ülkeler, AB tarafından, demokrasinin ve insan haklarının güvenceye alınmasını sağlayacak reformlar gerçekleştirilinceye kadar yaptırım uygulanmasıyla ve yatırım projelerine sağlanacak mali yardımların ertelenmesiyle tehdit edilmiştir.

Aynı şekilde Komor Adaları ve Nijer'de de insan hakları konusundaki reformlar anlaşmalardaki insan hakları hükümlerinde belirtilen yaptırımların tehdit olarak kullanılması sayesinde başlatılmış ve sonuçta her iki ülkede de AB'nin talepleriyle uyumlu kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir.

AB tarafından kullanılan tercihli ticaret anlaşmaları ve tarife tercihleri gibi pozitif özendiriciler vasıtasıyla Pakistan'daki 'zorla çalıştırılan çocuklar' sorunu da çözülmüştür. Bu pozitif özendiriciler sayesinde Pakistan'ın ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)'nun bu sorunla mücadele için hazırladığı program kapsamındaki çalışmalarda işbirliğine girmesi temin edilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Pakistan öncelikle çocuk işgücünün kullanımını yasadışı sayan bir kanun çı-

karmış ve daha sonra düzenli olarak Komisyon'a bu sorunla mücadelede benimsediği yeni politikanın başarıyla yürütüldüğünün değerlendirilmesine imkan sağlayan veriler sunmuştur (Burton, 2005: 610-611).

Benzer şekilde Burma'nın 'zorla çalıştırılan insanlar' sorunu ve Sırbistan ile Karadağ'ın ise siyasi kriterleri karşılama yetersiz kalmaları nedeniyle yaptırma muhatap olmaları anlaşmalardaki insan hakları hükümlerinin sadece teorik ihtimaller olmadığını göstermiştir (Brandtner - Rosas, 1998: 477, 480, 489).

SONUÇ

Çalışma'da da görüldüğü üzere AB'yi kuran anlaşmalardan başlayarak AB hukukunu oluşturan tüm temel belgelerde insan haklarının korunmasına ilişkin düzenlemelere yer verilmiş ve Birliğin insan haklarının korunması konusundaki kararlılığı tüm dünyaya deklare edilmiştir. Buna paralel biçimde, insan haklarının korunması konusundaki düzenlemelerin hem Birlik içinde hem de dışında egemen olması ve uygulamaya aktarılması için AB tarafından çeşitli araçlar kullanılarak büyük çaba harcanmış, Soğuk Savaş'ın sona ermesi bu çabaların yoğunlaştırılmasında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında AB'de insan haklarına saygının geliştirilmesi konusu sürekli gelişen bir süreç olmuş, gerek insan hakları kavramının kapsamı gerekse bu hakların korunması amacıyla kullanılan araçlar zaman içinde genişleyip çeşitlenmiştir. Bu çerçevede AB üyesi ülkelerde, bir yandan insan haklarının korunması konusunda daha güvenilir ve tutarlı bir politika izlenebilmesi için Birliği oluşturan ülkelerin gayretlerinin koordine edilmesi ve faaliyetlerinin etkinlik ve tutarlılığının artırılmasına çalışılırken diğer yandan insan haklarının korunması konusunda kapsamlı bir strateji geliştirilmiştir. Üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalarda insan haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve demokrasi hükümlerine yer verme konusunda da Birlik, Batıda ilktir ve bu faaliyetleriyle insan hakları ihlallerinin uluslararası camiada artık kabul görmediğini göstermede öncü rol oynamıştır. Ekonomik ve siyasi alandaki önem ve gücünün her geçen gün artması da insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasında AB'nin daha etkin olacağı yönündeki beklentileri güçlendirmiştir.

Ancak Çalışma'nın başlığında ortaya konulan soruyu yanıtlarken dikkate alınması gereken şey AB tarafından insan haklarının korunması konusunda çaba sarf edilip edilmediği değil, AB'nin kendi içinde ve uluslararası alanda insan haklarının güvenilir bir savunucusu olup olmadığı veya olup olamayacağı meselesidir.

Bu noktada, "AB'nin insan haklarını kendi çıkarlarını maskeleyerek için kullandığı" biçimindeki değerlendirmelerin yüzeyselliğine ve kolaycılığına da düşmeden itiraf etmek gerekir ki, AB'nin insan haklarının korunması konusundaki faaliyetlerinin tutarlılık, güvenilirlik ve samimiyet eksikliği ile malül olduğu algılanması hala yaygındır. Tüm gayretlere rağmen Birliğin insan haklarının ko-

runması konusundaki faaliyetlerine ilişkin bu olumsuz algılamanın üstesinden gelinememiş olmasında Çalışma'da da değinildiği üzere çeşitli olaylar karşısında ülkeye, konjonktüre ya da çıkarın büyüklüğüne göre değişen çelişkili tavırların sergilenmiş olmasının payı büyüktür. Buna bir de AB üyesi ülkelerde bile hala insan hakları ihlallerinin yaşanıyor olmasının yarattığı olumsuz etki eklenmelidir.

Sonuç olarak, Birlik tarafından harcanan çabalar sayesinde yine Çalışma'da değinildiği üzere pek çok ülkede insan haklarına saygının geliştirilmesi konusunda önemli mesafeler alınmıştır. Özellikle ülkemizde Birliğe üyelik için ulaşılmaması gerekli standartlar kapsamında insan haklarının korunması konusunda çok büyük yasal, yönetsel ve en önemlisi de zihinsel bir dönüşüm yaşanmış ve halen yaşanmaktadır. Ülkemizdeki bu dönüşüm sürecinin en önemli itici gücü ise bazen özendirerek bazen de zorlayarak AB olmuştur. Bu somut gelişmeler ışığında başlıktaki soruyu yanıtlamak üzere şu şekilde bir ilk değerlendirmenin yapılması mümkündür: "İnsan haklarının korunması AB için önemlidir". Ancak bu konudaki faaliyetler sırasında gerektiğinde insan haklarına saygı ilkesi ihmal edilerek sergilenen çelişkili tavırlar nedeniyle AB'nin teori-pratik açığının büyümekte olduğu hesaba katıldığında ilk değerlendirmenin şu şekilde tadil edilmesi zorunludur: "İnsan haklarının korunması AB için önemlidir ancak henüz her şeyden değil".

KAYNAKÇA

Alston, Philip - Weiler, J.H.H. (1999), "An 'Ever Closer Union' in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights" içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 3-68.

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-a, http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Yasal_Cerceve.Yasal_Cerceve.html?pageindex=4 (07.09.2009).

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-b, <http://www.avrupa.info.tr/EUCSD.D.hag.html?LanguageID=1> (07.09.2009).

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-c, http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Yasal_Cerceve.Yasal_Cerceve.html?pageindex=7 (07.09.2009).

Başbakanlık (2007), *İnsan Hakları Nedir*, Ahmet Uzak ve Mehmet Altuntaş (Ed), T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara.

Borzal, Tanja A. - Risse, Thomas (2004), *One Size Fits All! EU Policies for the Promotion of Human Rights, Democracy and the Rule of Law*, Paper Prepared for the Workshop on Democracy Promotion, 4-5 Ekim, Center for Development Democracy, and the Rule of Law, Stanford University.

http://www.atasp.de/downloads/tandt_stanford_final.pdf (27.04.2007)

- Bozkurt, Enver - Özcan, Mehmet - Köktaş, Arif (2001), *Avrupa Birliği Hukuku*, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.
- Brandtner, Barbara - Rosas, Allen (1998), “Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analyses of Doctrine and Practice”, *European Journal of International Law*, Sayı 9, s. 468-490.
- Brandtner, Barbara - Rosas, Allen (1999), “Trade Preferences and Human Rights”, içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 699-722.
- Burton, Emilie M. Hafner (2005), “Trading Human Rights: How Preferential Trade Agreements Influence Government Repression”, *International Organization*, Sayı 59, s. 593-629.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union* (2001), Explanations relating to the complete text of the Charter, Italy: Office for Publications of the European Communities.
- Clapham, Andrew (1999), “Where is the EU’s Human Rights Common Foreign Policy, and How is it Manifested in Multilateral Fora?” içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 627-686.
- Communication* (2001), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0252:FIN:EN:PDF> (07.09.2009).
- Çavuşoğlu, Naz (2000), “Avrupa Topluluğunun/Birliği’nin İnsan Hakları Politikası”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 21-22, s. 1-14.
- Donnelly, Jack (1982), “Review: Human Rights and Foreign Policy”, *World Politics*, Sayı 34, s.574-595.
- Hong, Der-Chin (2003,) “The Human Rights Clause in the European Union’s External Trade and Development Agreements”, *European Law Journal*, Sayı 9, s. 677-701.
http://ec.europa.eu/comm/external_relations/human_rights/intro/index.htm#tools (23.04.2007).
- http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/index_en.htm (07.09.09).
- http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/human_rights_in_third_countries/114172_en.htm (10.09.09).
- http://europa.eu/lisbon_treaty/news/index_en.htm (11.01.2010).
- http://ec.europa.eu/news/eu_explained/091003_1_en.htm (08.10.2009).
- http://europa.eu/pol/cfsp/overview_en.htm (10.09.09).
- http://fra.europa.eu/fraWebsite/about_us/origins/origins_en.htm (10.09.09).
- <http://www.referendum.ie/referendum/home/> (08.10.2009).
- İnan, Yüksel - Erdoğan, Birsen (2000) “AB-Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 21-22, s. 15-31.
- King, Toby (1999), “Human Rights in European Foreign Policy: Success of Failure for Post-modern Diplomacy?”, *European Journal of International Law*, Sayı 10, s. 313-337.

- Leben, Charles (1999), "Is there a European Approach to Human Rights?", içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 69-98.
- Leino, Paivi (2002), "A European Approach to Human Rights? Universality Explored", *Nordic Journal of International Law*, Sayı 71, s.455-495.
- Menendez, Agustin Jose (2002), "Chartering Europe: Legal Status and Policy Implications of the Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Journal of Common Market Studies*, Sayı 40, s. 471-490.
- Nowak, Manfred (1999), "Human Rights 'Conditionality' in Relation to Entry, and Full Participation in the EU" içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo - James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 687-698.
- Picken, Margo (2001), "Ethical Foreign Policies and Human Rights: Dilemmas for Non-governmental Organisations", içinde *Ethics and Foreign Policy*, Karen E. Smith ve Margot Light (Ed), Cambridge University Press, Cambridge, s. 93-111.
- Pinelli, Cesare (2004), "Conditionality and Enlargement in Light of EU Constitutional Developments", *European Law Journal*, Sayı 10, s. 354-362.
- Rumford, Chris (2001), "Human Rights and Democratization in Turkey in the Context of EU Candidature", *Journal of European Area Studies*, Sayı 9, s. 93-105.
- Single European Act, <http://www.unizar.es/euroconstitucion/library/historic%20documents/SEA/Single%20European%20Act.pdf> (03.09.2009).
- Smith, Karen E. (2001), "The EU, Human Rights and Relations with Third Countries: 'Foreign Policy' with an Ethical Dimension?", içinde *Ethics and Foreign Policy*, Karen E. Smith - Margot Light, (Ed), Cambridge University Press, Cambridge, s. 185-204.
- Smith, Karen E. (2006), "Speaking with One Voice? European Union Co-ordination on Human Rights Issues at the United Nations", *Journal of Common Market Studies*, Sayı 44, s. 113-137.
- Williams, Andrew (2000), "Enlargement of the Union an Human Rights Conditionality: a Policy of Distinction", *European Law Review*, Sayı 25, s. 601-617.
- Tekinalp, Gülören - Tekinalp, Ünal (2000), *Avrupa Birliği Hukuku*, Beta Yayınevi, Güncellenmiş 2. Bası, İstanbul.
- Treaty of Amsterdam, <http://www.avrupa.info.tr/Files/File/key%20documents-Turkish/amsterdamtreaty.pdf> (07.09.2009)
- Treaty Establishing a Constitution for Europe, <http://www.abgm.adalet.gov.tr/euanayasa.pdf> (07.09.2009).
- Treaty Establishing the European Atomic Energy Community, http://www.unizar.es/euroconstitucion/library/historic%20documents/Rome/TRAITES_1957_EURATOM.pdf (03.09.2009).
- Treaty Establishing the European Coal and Steel Community, http://www.unizar.es/euroconstitucion/library/historic%20documents/Paris/TRAITES_1951_CECA.pdf (03.09.2009).

Treaty Establishing the European Economic Community, http://www.unizar.es/euroconstitucion/library/historic%20documents/Rome/TRAITES_1957_CEE.pdf (03.09.2009).

Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf> (07.09.2009).

Treaty on European Union- Consolidated Version, http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002M/pdf/12002M_EN.pdf (04.09.2009).

Williams, Andrew (2003), "Mapping Human Rights, Reading the European Union", *European Law Journal*, Sayı 9, s. 659-676.

4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (17/10/2001 tarihli 1.Mükerrer Resmi Gazetede yayımlanan)

4744 sayılı Kanun Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (19/02/2002 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan).

4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (09/04/2002 tarihli Resmi Gazete)

4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (09/08/2002 tarihli Resmi Gazete)

4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (11/01/2003 tarihli Resmi Gazete)

4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (04/02/2003 tarihli Resmi Gazete)

4916 Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararıyla Değişiklik (19/07/2003 tarihli Resmi Gazete)

4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (07/08/2003 tarihli Resmi Gazete)

5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (22/05/2004 tarihli Resmi Gazete)

5218 sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (21/07/2004 tarihli Resmi Gazete)

Türkiye İlerleme Raporu (2005) Avrupa Komisyonu
http://projeler.meb.gov.tr/pkm1/dokumanlar/duzenli_ilerleme_raporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (30.12.2009).

Türkiye İlerleme Raporu (2006) Avrupa Komisyonu
http://projeler.meb.gov.tr/pkm1/dokumanlar/duzenli_ilerleme_raporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf (30.12.2009).

Türkiye İlerleme Raporu (2007) Avrupa Komisyonu
http://projeler.meb.gov.tr/pkm1/dokumanlar/duzenli_ilerleme_raporlari/2007ilerlem eraporu_tr_.pdf (30.12.2009).

Türkiye İlerleme Raporu (2008) Avrupa Komisyonu
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42210&l=1> (30.12.2009).